

Харитонов С. О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права № 2
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПИТАННЯ СПОСОБУ ВЧИНЕННЯ ВІЙСЬКОВИХ ЗЛОЧИНІВ ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

TO THE QUESTION ABOUT THE METHOD OF COMMITTING A MILITARY CRIMES ON THE CRIMINAL LEGISLATION OF UKRAINE

У статті проаналізовано поняття «спосіб» як дуже важлива ознака об'єктивної сторони злочину, який суттєво впливає на характер та ступень суспільної небезпечності як злочину загалом, так і військових злочинів зокрема. Розглянутий вплив способу на суспільну небезпечність визначається інтенсивністю діяння, його спрямованістю та зумовлює тяжкість наслідків. Запропоновано рекомендації із вдосконалення чинного Кримінального кодексу України.

Ключові слова: військові злочини, військовослужбовець, спосіб, насильство, зброя.

В статье проанализировано понятие «способ» как очень важный признак объективной стороны преступления, который существенно влияет на характер и степень общественной опасности как преступлений вообще, так и военных преступлений в частности. Рассмотренное влияние способа на общественную опасность определяется интенсивностью деяния, его направленностью и обуславливает тяжесть последствий. Предложены рекомендации по усовершенствованию действующего законодательства Украины.

Ключевые слова: военные преступления, военнослужащий, способ, насилие, оружие.

In the article is analyzed concept of method as very important feature of objective side of the crime, which measurably influence on the character and degree of public danger of crime both at all and military crimes certainly. The considered effect of the method on the public danger is determined by the intensity of action, its direction and causes the severity of the consequences. Recommendations are proposed for improving the existing legislation of Ukraine.

Key words: military crimes, military officer, method, violence, arms.

Основним критерієм криміналізації діянь є їх суспільна небезпечність. Ця ознака притаманна діянням, які були визнані злочинними та караними. Вони завжди спричиняють шкоду або становлять реальну загрозу спричинення шкоди суспільним відносинам, що охороняються кримінальним законом. Ступень суспільної небезпечності діяння зумовлена сукупністю його об'єктивних та суб'єктивних ознак, перш за все, об'єктом посягання, способом вчинення злочину та наслідками. Спосіб вчинення військових злочинів здійснює суттєвий вплив на соціальні властивості діяння, суттєво визначає характер та ступень суспільної небезпечності, тому його врахування має важливе значення як для криміналізації (декриміналізації) діянь, так і для їх вірної кваліфікації.

Стан науки кримінального права, ступень реалізації її функцій та завдань, відсутність глибоких теоретичних досліджень у сфері військових злочинів зумовлює потребу в активізації розроблення зазначеної проблематики.

Вагомий внесок у розроблення питань військових злочинів за період незалежності України здійснили такі вчені: Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богущкий, В.П. Бондаєвський, В.К. Гришук, М.І. Карпенко, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, М.І. Хавронюк, Г.І. Чангулі.

Найбільше юридичне значення серед факультативних ознак об'єктивної сторони має спосіб вчинення злочину. І хоча спосіб є обов'язковою ознакою будь-якого діяння, його об'єктивною характеристи-

кою, він не може бути ототожнений із діянням, це лише умова досягнення відповідної мети. Залежно від об'єкта посягання, в деяких випадках предмета, місце, часу, обстановки, засобів, які виступають детермінантами поведінки, суб'єкт злочину обирає спосіб вчинення свого діяння, який, на його думку, здатен призвести до негативних змін у суспільних відносинах. Незважаючи на те, що утримання від вчинення необхідних дій (бездіяльність) деякі науковці також розглядають як спосіб вчинення злочину, на нашу думку, це не зовсім правильно. Коли мова йде про спосіб вчинення злочину, це стосується лише виконання якоїсь дії (дій), поведінкового акту фізичного впливу особи на об'єкт злочину з використанням засобів чи без них. Варто зазначити, що характеристика способу не обмежується лише об'єктивними (фізичними) ознаками, йому також притаманний суб'єктивний складовий елемент. Спосіб невід'ємний від діяння, тому немислимий без вольового наповнення, мотивів та цілей, які породжують та спрямовують використання конкретних методів та прийомів заради досягнення поставленої мети. Таким чином, спосіб неможливо обмежувати об'єктивним складовим елементом – це доволі складне психофізичне явище.

Наукові терміни здебільшого формуються на базі загальноживаних шляхом відмови від багатозначності, подолання розпливчастості та уточнення значення відповідного поняття стосовно об'єкта дослідження. Тому вивчення того чи іншого поняття

традиційно починають зі з'ясування його етимологічного значення. Спосіб вчинення злочину не є виключенням. Згідно із тлумачним словником, спосіб – певна подія, прийом або система прийомів, яка дає можливість здійснити що-небудь, досягти чогось [1, с. 1384]. Оскільки злочин є одним із видів людської діяльності, спосіб вчинення злочину є відповідною сукупністю прийомів та методів, які застосовуються під час вчинення злочину.

Більш повним є визначення способу М.І. Пановим: «З об'єктивної сторони, спосіб вчинення злочину являє собою певний порядок, метод, послідовність рухів та прийомів, що застосовує особа в процесі здійснення суспільно небезпечного посягання на охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, пов'язані з вибіркоким використанням засобів вчинення злочину» [2, с. 44]. Кожна з норм військових злочинів пов'язана з відповідним способом вчинення злочину але ж нам слід проаналізувати лише ті конструкції складів злочину, в яких спосіб є або обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, або кваліфікуючою, тому що правильна кваліфікація злочину, обов'язковою або кваліфікуючою ознакою якого визначений спосіб його вчинення, потребує встановлення чіткої відповідності вчиненого діяння ознакам складу злочину, закріпленого в кримінально-правовій нормі.

Лише за цієї умови норма кримінального закону може бути правильно застосована. У тих випадках, коли спосіб вчинення злочину позначений у законі за допомогою розроблених понять точного значення, процес встановлення в діях особи цього способу не потребує особливих логіко-гносеологічних прийомів. У свою чергу, оціночні поняття, які відображають та закріплюють явища об'єктивної дійсності, характеризуються складністю та невизначеністю, відсутністю однозначних, чітких та суворо фіксованих ознак. Це може призвести до плутанини в правозастосовній діяльності і, як наслідок, у неточності застосування закону.

Розділ XIX КК України дає посилання на спосіб вчинення злочину:

1. Із застосуванням зброї (ч. 2 ст. 404);
2. Вчинення насильницьких дій (ч. 2 ст. 405);
3. Вчинення іншого насильства (ч. 1 ст. 406);
4. Застосування насильства (ч. 2 ст. 426-1);
5. Насильство або жорстоке поводження (ч. 2 ст. 431);
6. Вчинення дій, що мають характер знущання або глумління (ч. 2 ст. 406);
7. Погане поводження або пов'язане з особливою жорстокістю (ст. 434);
8. Підпал або інший загально небезпечний спосіб (ч. 2 ст. 411).

Під час вирішення питання про застосування зброї у разі опору начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов'язки з військової служби, або примушування їх до порушення цих обов'язків варто керуватися Постановою ПВСУ від 26.12. 2003 р. № 15 «Про судову практику у справах про перевищення влади та службових повноважень».

Пункт 13 цієї постанови наголошує «при вирішенні питання про кваліфікацію дій службової особи за ознакою застосування зброї треба враховувати, що нею визнаються предмети, призначені для ураження живої цілі, і що вона може бути як вогнепальною (у тому числі гладкоствольною), так і холодною. Застосування зброї передбачає не тільки заподіяння чи спробу заподіяння за її допомогою тілесних ушкоджень або смерті, а й погрозу нею» [3]. І хоча військова служба пов'язана з використанням зброї, у такому разі застосування зброї не обмежується застосуванням штатних предметів, якими озброєний той чи інший військовий підрозділ, під зброєю варто розуміти більш широке поняття. Мова йде про будь-які предмети заводського або кустарного виготовлення, які не лише здатні, а саме призначені для ураження живої цілі. Примушування начальника з використанням предметів побутово-господарського призначення не утворює кваліфікуючу ознаку – застосування зброї.

Застосування насильства до військовослужбовця по-різному сформульовано в XIX розділі КК: «вчинення насильницьких дій», «вчинення іншого насильства», «застосування насильства», «насильство або жорстоке поводження», «погане поводження або особлива жорстокість» «вчинення дій, що мають характер знущання або глумління».

Такі розбіжності в формулюванні насильства, на нашу думку, є не зовсім вдалимими та не сприяють ефективності кримінального закону. Законодавець, за наявності відповідних умов, має прагнути до уніфікації правових приписів, що в подальшому унеможливить помилки правоохоронних органів.

У чинному кримінальному законодавстві відсутнє поняття «насильство», що свідчить про невивченість цього явища та недооцінку його правового регулювання. Як перше, так і друге взаємопов'язані, тому невивченість є перешкодою для відображення ознак насильства та оцінки його в правовій формі [4, с. 343]. Український тлумачний словник під насильством розуміє застосування сили з метою досягнення чого-небудь, примусовий вплив на когось, щось [4, с. 693].

Зважаючи на закони формальної логіки, насильство – це поведінковий акт особи, окремий вид злочинної поведінки, якому притаманні всі ознаки діяння: суспільна небезпечність, протиправність, конкретність, усвідомленість та прояв волі. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, діюче або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або мається висока ймовірність цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення у розвитку або різного роду шкода [5]. Таким чином, насильство – це фізичний або психічний вплив на людину, який здатен спричинити особі фізичні або психологічні травми, пошкодження, обмежити свободу його волевиявлення або дій. І цей вплив застосовується поза волею особи [6, с. 3].

Насильство стосовно військових злочинів (як і будь-яких інших) можна поділити на два види – фізичне та психічне. У свою чергу, фізичне насильство варто класифікувати за формами його прояву та ступенем настання наслідків.

Ступінь настання наслідків класифікується за двома критеріями: ступінь небезпеки для життя особи та ступінь тяжкості наслідків, які були спричинені за результатом насильства.

Ознака небезпеки для життя визначається в момент заподіяння насильства та не пов'язана з наслідками, що настали. Фізичне насильство може бути як небезпечним, так і безпечним для життя. Небезпечним для життя, згідно з п. 2.1.3. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, вважаються такі ушкодження, які самі по собі загрожують життю потерпілого в момент заподіяння або за звичайним своїм перебігом закінчуються чи можуть закінчуватись смертю [7].

Безпечною для життя вважається шкода, яка може мати різний ступінь суспільної небезпеки, що залежить від характеру та ступеня тяжкості спричинених наслідків.

За ступеня тяжкості фізичне насильство поділяється на таке, що спричинило смерть потерпілому, тяжкі тілесні ушкодження, середньої тяжкості тілесні ушкодження та легкі тілесні ушкодження. Окремим видом фізичного насильства є побой. Побой не супроводжується нанесенням ушкоджень, це неодноразове нанесення потерпілому численних ударів. Через це насильство об'єктивних ознак протиправного впливу або не існує взагалі, або вони такі, що не мають характеру легких тілесних ушкоджень.

Щодо форм прояву законодавець використовує такі поняття: насильство, насильство, що має характер знущання, насильство, що має характер глумління, жорстоке поведіння, погане поведіння, особлива жорстокість.

Під насильством, що має характер знущання, треба розуміти дії, якими спричиняються не тільки фізичні муки, а й одночасно моральні страждання від того, що потерпілий із тих чи інших причин не може протистояти винному. Наприклад, неодноразове насильницьке виштовхування потерпілого на холод чи під дощ без відповідного одягу, систематичне позбавлення його сну, демонстративний прояв неповаги, позбавлення потерпілого можливості прийняти їжу, систематичне нанесення побойв.

Діяння, що має характер глумління (похідне від «глум» – жарт, насмішка, потіха, забава), полягає у злісному та образливому знущанні, у вчиненні образливих для потерпілого дій (плювання в обличчя потерпілого, прив'язаного до ліжка чи іншого предмета, що не дає можливості ухилитися; обливання за тих же умов речовинами, що мають стійкий неприємний запах або забруднюють тіло й одяг та погано чи зовсім не відмиваються; принизливе оприлюднення, незважаючи на благання потерпілого не робити цього, матеріалів листування тощо). При цьому потерпілий перебуває у

стані (зокрема доведений до нього винним), який не дає йому можливості не тільки чинити опір, а й покликати на допомогу або втекти.

Жорстоке поведіння з військовослужбовцем має прояв у вчиненні дій, які принижують гідність військовополонених, спричиняють їм страждання і муки (наприклад, позбавлення їжі, води, теплого одягу, примушування до непосильної роботи та інше). Законодавець не розкриває зміст понять «жорстоке поведіння» чи «особлива жорстокість», разом із тим не має можливості відрізнити цей вид насильства від знущання та глумління. Межа між ними досить невизначена та неоднозначна. На наш погляд, ці поняття в межах кримінального законодавства є синонімічними, тому з метою вдосконалення чинного закону та відсутністю плутанини їх треба або привести до єдиного знаменника, або розробити чіткі критерії їх розмежування.

Якщо фізичному насильству притаманний відкритий протизаконний спосіб, то для різного роду психічного впливу характерний скритий спосіб. Основним елементом психічного насильства є інформація, що в сучасному світі вже є виробничою силою [8, с. 93]. Різноманітність форм психічного насильства та його впливу на військовослужбовця можна зрозуміти, лише враховуючи його роль та значення, а також мотивацію застосування. Характерний для психічного насильства інформаційний спосіб полягає в передачі сигнальної та значущої для адресата інформації, яка здатна впливати на його психічний стан або психічні процеси. Ця інформація може передаватися словами, жестами, рухами тіла, які містять явну чи приховану погрозу з метою зміни поведінки потерпілого [4, с. 51]. За свідченням науковців, за допомогою слів у процесі спілкування людей передається лише 8% інформації, решта передається невербально [9, с. 195].

Кваліфікація психічного насильства, його наслідків та визначення потерпілих має суттєві складнощі в правозастосовній діяльності. Як правило, про психічне насильство йдеться лише за наявності матеріальних наслідків.

Підпал або інший загально небезпечний спосіб ч. 2 ст. 411 характеризується способом знищення або пошкодження майна. Підпалом можна визнати дії із займання яких-небудь матеріалів, спрямованих на виникнення пожежі. До основних явищ, що характерні для кожної пожежі, є: а) хімічна взаємодія горючої речовини з киснем, б) виділення великої кількості тепла, в) інтенсивний газовий обмін продуктів згорання. Тобто це неконтрольований процес горіння, що супроводжується знищенням матеріальних цінностей та утворює небезпеку для людей [10, с. 764]. Під іншим загально небезпечним способом варто розуміти такий спосіб, за якого не лише знищується майно, яке мало бути знищене, а й утворюється реальна загроза знищення та пошкодження іншого майна, а також реальна загроза життю та здоров'ю людей та інших тяжких наслідків, навіть якщо вони не настали.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Український тлумачний словник (тезаврус) 250 000 слів / уклад. і голов. ред. В. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ «Перун, 2016. – 1696 с.
2. Панов Н. Способ совершения преступления и уголовная ответственность / Н. Панов. – Х., Издательство при Харьк. гос. ун-те изд. объедин. «Вища школа» 1982. – 161с.
3. Про судову практику у справах про перевищення влади або службових повноважень : Постанова Пленуму ВСУ від 26.12.2003 р. № 15 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v0015700-03>.
4. Петин И. Механизм преступного насилия / И. Петин. – СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. – 343 с.
5. Насилие и его влияние на здоровье. Доклад о ситуации в мире / Под ред. Э. Круга и др.; Пер. с англ. – М: Издательство «Весь Мир», 2003. – 376 с.
6. Гаухман Л. Насилие как средство совершения преступления / Л. Гаухман. – М.: Юрид. лит., 1974. – 167 с.
7. Правила судово-медичного визначення ступеню тяжкості тілесних ушкоджень : Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 6 від 17.01.1995 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0255-95>.
8. Волков Б. Научно-технический прогресс и проблемы науки уголовного права / Б. Волков // Материалы Междунар. науч. конф. на юридическом факультете МГУ им. М.В. Ломоносова 31 мая – 1 июня 2001 г. «Уголовное право в XXI веке». – М., 2002. – С. 93–97.
9. Дилтс Р. Фокусы языка. Изменение убеждений с помощью НЛП / Р. Дилтс. – СПб., Питер 2002. – 320 с.
10. Бойцов А. Преступления против собственности / А. Бойцов. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2002. – 775 с.